

УДК 331.5(477)

Павленко Наталія Вікторівна,

доцент, к.е.н., доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. В роботі розглянуті сучасні тенденції у неформальному сегменті ринку праці України. Виявлена залежність масштабів неформальної зайнятості від загального стану ринку праці, а також рівня доходів та витрат населення. Для ефективної протидії неформальній зайнятості запропоновано розробити державну цільову програму, яку потрібно підтримати заходами з покращенням інвестиційного клімату.

Ключові слова: економіка України, тіньова економіка, ринок праці, зайнятість, неформальна зайнятість.

Постановка проблеми. Зайнятість населення виступає одним із найбільш інформативних маркерів економічного становища будь-якої країни. В ній віддзеркалюється ціла низка проблем: від структурних пропорцій економіки до рівня соціального забезпечення населення.

В умовах формування соціально орієнтованої економіки важливим стає не лише рівень зайнятості, але і її характер, який відрізняється у формальному та неформальному сегментах ринку праці та по-різному впливає на якість життя населення. Кожна людина має право на працю, і остання має бути гідною, тобто здійснюватися у певних правових рамках та передбачати гарантії соціального захисту. На жаль, ці умови не завжди можуть бути дотримані, особливо в умовах трансформації економічної системи та її кризового стану. Це сприяє поширенню неформальної зайнятості, яка в Україні охопила вже майже чверть зайнятого населення. Враховуючи, що цей тип зайнятості має негативні соціально-економічні наслідки, його дослідження є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку ринку праці в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти неформальної зайнятості населення висвітлюються у роботах В. Гімпельсона, Р. Капелюшнікова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова. Серед українських вчених аналізом цих проблем займалися І. Гнибіденко, Е. Лібанова, О. Макарова, П. Саблук, М. Соколик, В. Юрчишин та ін. Але, оскільки цей сегмент ринку праці є дуже рухливим, він потребує постійного моніторингу і виявлення нових тенденцій розвитку.

Мета дослідження. Об'єктом даного дослідження є проблеми зайнятості населення України. Предметом дослідження є тенденції неформальної зайнятості населення України.

Метою даної роботи є визначення нових тенденцій неформальної зайнятості населення України, причин її поширення на ринку праці та можливих шляхів скорочення.

Для реалізації зазначеної мети потрібно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати поняття неформальна зайнятість;
- виявити сучасні тенденції у неформальному сегменті ринку праці;
- визначити причини, що сприяють поширенню неформальної зайнятості;
- визначити можливі шляхи скорочення неформальної зайнятості.

При проведенні даного дослідження були використані методи аналізу та синтезу, порівняння та статистичні методи. Для аналізу тенденцій неформальної зайнятості обрано період з 2013 р. до 2017 р.

Основні результати дослідження. Неформальна зайнятість, перш за все, відноситься до сфери тіньової економічної діяльності, а саме до її неформального сектору. Неформальна економіка містить ті види економічної діяльності, що не охоплені або не повністю охоплені інституційними і правовими нормами. Проте окремі види неформальної зайнятості мають місце і в офіційному та напівлегальному секторах економіки. Зважаючи на це, згідно до Методологічних положень щодо визначення неформальної зайнятості населення, затверджених наказом Державної служби статистики

України від 23.01.2013 № 16, до неформально зайнятих належать такі категорії населення [1]:

- зайняті на підприємствах неформального сектора (неzareєстровані самозайняті, роботодавці та їх наймані працівники);
- наймані працівники, які працюють на неформальних робочих місцях офіційного сектору (особи, які працюють за усною домовленістю та не мають будь-яких соціальних гарантій, зокрема: за них не сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, вони не мають права на щорічну відпустку та оплачуваний лікарняний);
- наймані домашні працівники у домогосподарствах;
- члени неформальних виробничих кооперативів;
- безоплатно працюючі члени сім'ї, незалежно від того, працюють вони на підприємствах офіційного чи неформального секторів;
- самозайняті працівники, що виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства.

Якщо класифікувати зазначені категорії неформально зайнятих за ознакою способу здійснення неформальної економічної діяльності, можна виділити наступні їх види:

- самозайняті;
- працівники та власники незареєстрованих виробничих одиниць;
- офіційно не оформлені працівники на зареєстрованих підприємствах;
- працівники офіційного сектору, які здійснюють необліковану діяльність на своєму робочому місці.

Таким чином, вибір неформальної форми зайнятості може бути як вимушеним через обмеження доступу до офіційного ринку праці, так і добровільним, оскільки така зайнятість забезпечує більшу гнучкість та автономію діяльності.

Розробка заходів щодо скорочення неформальної зайнятості вимагає розуміння факторів, що сприяють її поширенню і постійного моніторингу основних тенденцій її розвитку.

Дані офіційної статистики свідчать, що протягом 2013-2017 рр. абсолютна кількість неформально зайнятого населення поступово зменшувалася і у першому півріччі 2018 р. склала 3552,8 тис. осіб. Проте частка неформально зайнятих у загальній кількості зайнятих залишається достатньо великою (21,8%), тобто до цієї категорії належить кожний п'ятий працівник [2].

Проведений аналіз статистичних даних показав наявність залежності масштабів неформальної зайнятості від загального стану ринку праці, а також рівня доходів та витрат населення.

Протягом аналізованого періоду поступово зменшувалася не лише абсолютна кількість економічно активного населення (на 4126,2 тис. осіб, або 18,8%), але і сам рівень економічної активності (на 3%) (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники стану ринку праці України у 2013-2017 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Економічно активне населення, тис. осіб	21980,6	19920,9	18097,9	17955,1	17854,4
Рівень економічної активності населення, %	65,0	62,4	62,4	62,2	62,0
Зайняте населення, тис. осіб	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4
Рівень зайнятості населення, %	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1
Кількість штатних працівників, тис. осіб	9720,0	8959,0	8065,0	7868,0	7679,0
Частка штатних працівників серед зайнятого населення, %	50,3	49,6	49,0	48,3	47,5
Безробітне населення, тис. осіб	1576,5	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0
Рівень безробіття за методикою МОП, %	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5
Навантаження зареєстрованих безробітних на десять вакансій, осіб	103	145	189	108	70

Джерело: розраховано за даними [7; 8; 9; 10; 11]

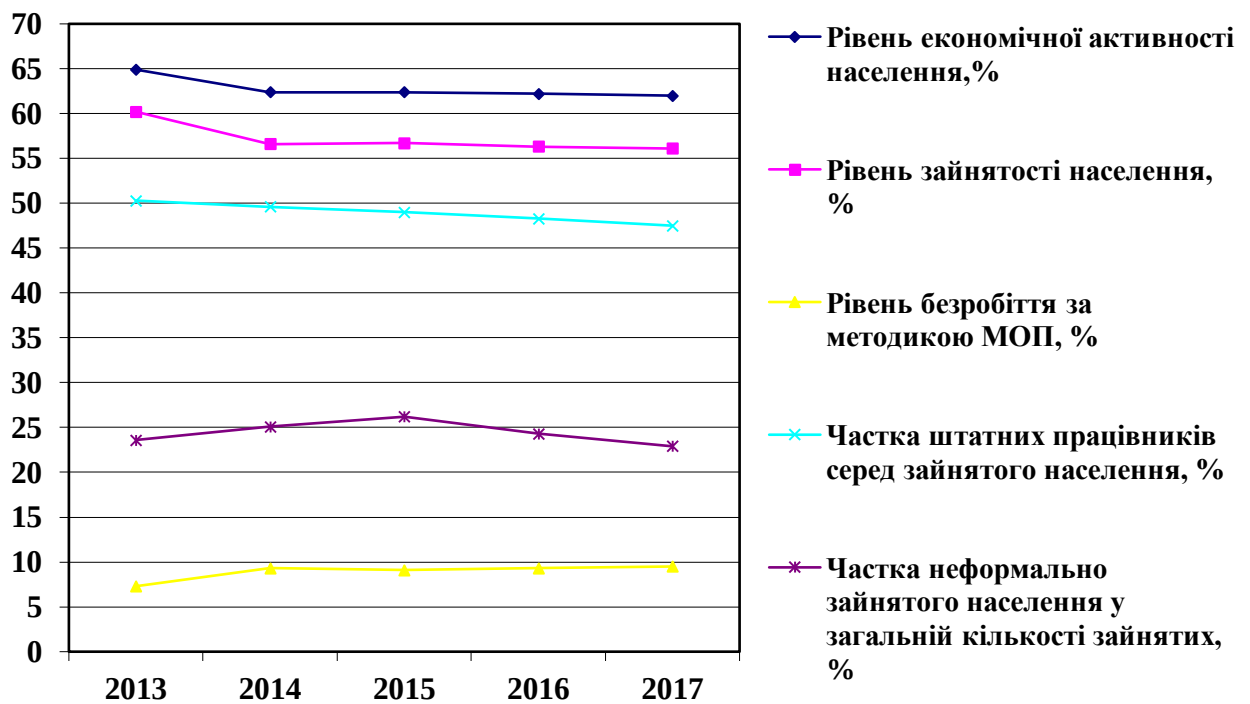
Одночасно спостерігалось падіння масштабів і рівня зайнятості. Кількість офіційно зайнятих скоротилася на 4247,7 тис. осіб, або 20,8%, а

рівень зайнятості на 4,2%. Таким чином, можна констатувати, що зайнятість скорочувалася швидше, ніж економічна активність.

Погіршилася і структура зайнятості: кількість штатних працівників скоротилася на 2041,0 тис. осіб, або 21%, тобто більше, ніж загальна кількість зайнятих. Частка штатних працівників у загальній кількості зайнятості зменшилася на 2,8%. У 2017 р. на штатних посадах працювало вже менше половини зайнятих (47,5%). Проте саме штатна зайнятість надає працівникові весь спектр соціальних гарантій та правовий захист, а також формує доходи, що є основним джерелом податку на доходи фізичних осіб та базою нарахування єдиного соціального внеску.

Разом із падінням рівня зайнятості спостерігалось зростання рівня безробіття. За аналізований період кількість офіційно зареєстрованих безробітних збільшилася на 121,5 тис. осіб, або 7,7%. Рівень безробіття зріс на 2,3%. В той же час рівень навантаження зареєстрованих безробітних на десять вакансій, який досягнув максимуму у 2015 р. (189 осіб), у 2017 р. скоротилося майже у тричі (до 70 осіб). Зважаючи на відсутність позитивних тенденцій щодо зайнятості в цей період, пояснити зменшення напруження на ринку праці можна значними масштабами трудової міграції, бо за період 2015-2017 рр. лише офіційна статистика зафіксувала 1393,3 тис. зовнішніх трудових мігрантів. Таким чином, міграційні процеси охопили 4,5% населення України у віці 15-70 років. [3, с.4]. За оцінками експертів, реальна кількість трудових мігрантів може сягати 4 млн. осіб, або 16% працездатного населення [4].

Якщо зіставити проаналізовані тенденції на ринку праці, можна побачити, що збільшення рівня безробіття та зменшення частки штатних працівників на тлі падіння рівня економічної активності та зайнятості супроводжується зниженням рівня неформальної зайнятості (рис. 1). Таким чином, зростає частка офіційної зайнятості, але не на штатних посадах. Цей факт, на нашу думку, можна пояснити зростанням рівня сумісництва та інших видів гнучких форм офіційної зайнятості.

Джерело: розраховано за даними [7; 8; 9; 10; 11]

Рис. 1. Динаміка основних показників ринку праці України у 2013-2017 рр.

Дослідження галузевої структури зайнятості показує, що за аналізований період суттєвих змін в ній не відбулося (табл. 2). Проте можна простежити тенденцію до зменшення питомої ваги зайнятих у таких сферах як промисловість, будівництво, фінансова та страхова діяльність. Поступово відновлюється зайнятість у сільському господарстві та торгівлі. Єдина сфера, яка демонструє зростання питомої ваги зайнятих – це державне управління і оборона. На жаль, не спостерігається позитивних змін у сфері інформації та телекомунікацій, а також професійної, наукової та технічної діяльності. До того ж і сама питома вага даних видів діяльності залишається вкрай малою – 1,7% та 2,6 % відповідно. Все це може свідчити про наявність процесу деіндустріалізації економіки, а також обмежені можливості офіційного працевлаштування у галузях, що забезпечують інноваційну спрямованість розвитку національної економіки.

Таблиця 2

Зайняте населення за видами економічної діяльності

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Зайняте населення, тис. осіб	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4
у тому числі за видами економічної діяльності, у % до загальної кількості зайнятих					
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	18,5	17,1	17,5	17,6	17,7
промисловість	17,0	16,0	15,7	15,3	15,1
будівництво	4,6	4,1	3,9	4,0	4,0
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	23,6	21,9	21,4	21,6	21,8
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,3	6,2	6,1	6,1	6,1
тимчасове розміщування й організація харчування	1,9	1,7	1,7	1,7	1,7
інформація та телекомунікації	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7
фінансова та страхова діяльність	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3
операції з нерухомим майном	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6
професійна, наукова та технічна діяльність	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,9	1,8	1,8	1,9	1,8
державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,3	5,3	5,9	6,0	6,1
освіта	8,8	8,8	9,1	8,9	8,8
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,5	6,4	6,3	6,3	6,3
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2
інші види економічної діяльності	2,4	2,1	2,1	2,1	2,1

Джерело: розраховано за даними [7; 8; 9; 10; 11].

Ще одним важливим фактором, що сприяє поширенню неформальної зайнятості, є низький рівень життя населення України. Аналіз статистичних даних свідчить, що показник реального наявного доходу поступово відновлюється після значного падіння, яке сталося у 2015 р. (табл. 3). Характерно, що у тому ж році були зафіксовані і найбільші масштаби неформальної зайнятості (рис. 1). Схожу динаміку мала і заробітна плата, що є основним доходом для переважної частини домогосподарств, хоча реальна

заробітна плата зростала трохи швидше, ніж реальний наявний дохід в цілому.

Таблиця 3

Доходи та витрати населення України

Показники	2013		2014		2015		2016		2017	
	усього, млн. грн	у % до підсу мку	усього, млн. грн	у % до підсу мку	усього, млн. грн	у % до підсу мку	усього, млн. грн	у % до підсу мку	усього, млн. грн	у % до підсу мку
Доходи	1548733	100,0	1516768	100,0	1772016	100,0	2051331	100,0	2652082	100,0
у тому числі:										
заробітна плата	630734	40,7	615022	40,5	709590	40,0	898326	43,8	1209097	45,6
прибуток та змішаний дохід	243668	15,7	254307	16,8	323506	18,3	378213	18,4	477854	18,0
доходи від власності (одержані)	87952	5,7	85114	5,6	80035	4,5	75452	3,7	78673	3,0
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	586379	37,9	562325	37,1	658885	37,2	699340	34,1	886458	33,4
Витрати та заощадження	1548733	100,0	1516768	100,0	1772016	100,0	2051331	100,0	2652082	100,0
у тому числі:										
придбання товарів та послуг	1304031	84,2	1316757	86,8	1568173	88,5	1840262	89,7	2359985	89,0
доходи від власності (сплачені)	21091	1,4	23495	1,5	18583	1,0	15564	0,8	21561	0,8
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	107345	6,9	145736	9,6	154187	8,7	182914	8,9	239898	9,0
нагромадження нефінансових активів	5378	0,3	2912	0,2	-2117	-0,1	-5481	-0,3	-32060	-1,2
приріст фінансових активів	110888	7,2	27868	1,8	33190	1,9	18072	0,9	62698	2,4
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	106,1		88,5		79,6		102,0		110,9	
Середньомісячна заробітна плата, грн.	3282		3480		4195		5183		7104	
Індекс номінальної зарплати, %	107,9		106,0		120,5		123,6		137,1	
Індекс реальної зарплати, %	108,2		93,5		79,8		109,0		119,1	

Джерело: розраховано за даними [12].

Проте структура стриманих доходів все ще змушує відносити населення України до категорії бідного через наявність наступних тенденцій:

- заробітна плата покриває менше половини витрат;
- різні види соціальної допомоги формують понад третину усіх доходів;

- навіть взяті разом, заробітна плата та соціальна допомога не покривають обсяг споживчих витрат, не кажучи вже про формування заощаджень;

- частка доходів від власності (одержаних) має тенденцію до зменшення.

Варто звернути увагу на той факт, що частка прибутку та змішаного доходу (який є характерним для самозайнятості), поступово збільшуючись, досягла максимуму у 2015-2016 рр., що співпало з максимізацією масштабів неформальної зайнятості.

Високий рівень бідності населення України підтверджує і аналіз витрат, який показав що:

- майже 90% їх обсягу йдуть на придбання товарів та послуг;
- частка податків за аналізований період збільшилася на третину;
- фінансові активи скоротилися на 43,5%, а їх частка зменшилася утричі;
- нагромадження нефінансових активів набули від’ємних значень, що свідчить про зменшення обсягів використовуваного населенням України обновного капіталу та матеріальних оборотних коштів.

Таким чином, рівень доходів і заощаджень населення України є дуже низьким. Сьогодні бідність вразила не лише соціально незахищені верстви населення, але поширена і серед працюючих, що стимулює до пошуків додаткових джерел заробітку, як в офіційному, та і у неформальному секторі економіки.

Аналіз структури вакансій за розмірами заробітної плати (таблиця 4) показує, що знайти високооплачувану роботу в офіційному секторі економіки дуже важко. Половину вакансій складають ті робочі місця, де розмір заробітної плати ледве перевищує прожитковий мінімум (на 01.01.2018 – 3723 грн.). Лише 11,3% вакансій передбачають рівень оплати праці, вищий за середній по країні (січень 2018 р. - 7711 грн.).

Таблиця 4

Розмір заробітної плати у вакансіях станом на 1 січня 2018 року

Розмір заробітної плати	Кількість вакансій	у % до підсумку
мінімальна	11 736	23,3
від мінімальної до 4000 грн.	13 511	26,8
від 4 000 до 5 000 грн.	8 897	17,7
від 5 000 до 7 000 грн.	10 542	20,9
від 7000 до 10 000 грн.	4 437	8,8
від 10000 до 15000 грн.	1 029	2,1
понад 15000 грн.	204	0,4
Разом	50356	100

Джерело: [13].

Зважаючи на зазначені тенденції ринку праці, стає зрозумілим, що саме дефіцит офіційних робочих місць з достойними умовами оплати праці сприяють поширенню неформальної зайнятості.

Протягом аналізованого періоду кількість неформально зайнятих постійно зменшувалася, але їх частка у загальній зайнятості почала скорочуватися лише з 2015 р. (таблиця 5). У 2017 р. кожен п'ятий зайнятий працював на неформальному робочому місці.

Таблиця 5

Основні показники неформальної зайнятості населення України у 2013-2017 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість неформально зайнятого населення, тис. осіб	4805,9	4540,9	4303,3	3961,2	3695,6
у відсотках до загальної кількості зайнятих, %	23,6	25,1	26,2	24,3	22,9
Сектор зайнятості					
Працюючі у офіційному секторі, тис. осіб	1648,9	2129,3	2075,1	1830,2	1586,7
у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	34,3	46,9	48,2	46,2	42,9
Працюючі у неформальному секторі, тис. осіб	3157,0	2411,6	2228,2	2131,0	2108,9
у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	65,7	53,1	51,8	53,8	57,1
Статус зайнятості					
Працюючі за наймом, тис. осіб	1648,9	2455,0	2385,2	2069,3	1819,3
у відсотках до загальної кількості працюючих за наймом, %	10,0	16,1	17,3	15,1	13,4
Працюючі не за наймом, тис. осіб	3157,0	2085,9	1918,1	1891,9	1876,3
у відсотках до загальної кількості працюючих не за наймом, %	80,9	72,7	73,2	74,3	73,9
Місце проживання неформально зайнятих					

Міські поселення, тис. осіб у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	1684,6 35,1	2243,0 49,4	2118,3 51,8	1891,9 47,8	1697,2 45,9
Сільська місцевість, тис. осіб у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	3121,3 64,9	2297,9 50,6	2185,0 49,2	2069,3 52,2	1998,4 54,1
Стать неформально зайнятих					
Жінки, тис. осіб у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	2172,8 45,2	1920,6 42,3	1772,2 41,2	1669,0 42,1	1514,7 41,0
Чоловіки, тис. осіб у відсотках до кількості неформально зайнятих, %	2633,1 54,3	2620,3 57,7	2531,1 58,8	2292,2 57,9	2180,9 59,0

Джерело: розраховано за даними [7; 8; 9; 10; 11].

Проведений аналіз свідчить, що неформальна зайнятість зосереджена у певних сферах і характерна для певних соціально-економічних груп населення. Більша частина неформально зайнятих працюють у неформальному секторі економіки, але їх частка в офіційному секторі за аналізований період підвищилася на чверть (з 34,3% до 42,9%). Неформальність трудових відносин переважає в сфері самозайнятості (майже три чверті всіх працюючих не за наймом). Найбільша частка неформально працюючих за наймом спостерігалася у 2015 р. (17,3%), а потім почала знижуватися. Більше половини неформально зайнятих мешкають у сільській місцевості, але частка міського населення за аналізований період збільшилася на третину (з 35,1% до 45,9%).

У гендерному аспекті в структурі неформальної зайнятості переважають чоловіки, причому їх частка за аналізований період підвищилася з 54,3% до 59%. На нашу думку, це пояснюється тим, що жінки легше погоджуються зайняти низькооплачувану вакансію у офіційному секторі, якщо вона передбачає соціальні гарантії.

Якщо проаналізувати вікові характеристики неформальної зайнятості, то можна побачити, що вона більш характерна для людей передпенсійного віку. У 2017 р. серед осіб віком 40-49 років таких було 23,6%, а серед осіб 50-59 років – 20,1%, тобто разом - більше 40% неформально зайнятих [5]. Це пов'язано з особливостями вимог роботодавців, внаслідок чого після 40 років

у людей в Україні з'являються значні труднощі з офіційним працевлаштуванням.

Аналіз неформальної зайнятості у галузевому розрізі показує, що вона найбільше концентрується для таких сфер як сільське, лісове та рибне господарство (42,9% неформально зайнятих у 2017 р.), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (18,5%), будівництво (15,3%) (табл. 6). Разом з тим, за аналізований період спостерігається певний перерозподіл неформально зайнятих поміж окремими сферами. Так, частка сільського, лісового та рибного господарства скоротилася на третину (з 64,7% до 42,1%), а частка будівництва зросла приблизно на ту ж величину (з 12,1% до 16,1%).

Таблиця 6

Неформально зайняте населення за видами економічної діяльності у 2013-2017 рр.

Види економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017
Усього, тис. осіб	4805,9	4540,9	4303,3	3961,2	3695,6
у тому числі за видами економічної діяльності, у % до підсумку					
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	64,7	40,2	38,6	40,8	42,1
промисловість	...	6,8	6,8	6,1	5,6
будівництво	12,1	15,3	16,1	15,5	16,1
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,5	21,8	22,1	20,9	19,6
тимчасове розміщування й організація харчування		2,5	2,8	2,6	2,4
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	...	4,1	4,1	3,5	3,3
інші види економічної діяльності	10,7	9,3	9,5	10,6	10,9

Джерело: розраховано за даними [7; 8; 9; 10; 11].

Окрім того, можна помітити, що найбільш ураженим неформальною зайнятістю є будівництво (у 2017 р. 92,3% зайнятих працювало на неформальних робочих місцях), сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство - більше половини зайнятих, тимчасове розміщування й організація харчування - третина зайнятих, оптова та роздрібна торгівля,

ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – кожний п'ятий зайнятий (таблиця 7).

Таблиця 7

Зайнятість населення за видами економічної діяльності у 2017 р.

Види економічної діяльності	Зайняте населення, тис. осіб	У тому числі неформально зайняте, тис. осіб	Частка неформальної зайнятості, %
Усього	16156,4	3695,6	22,9
у тому числі за видами економічної діяльності			
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2860,7	1555,8	54,4
промисловість	2440,6	207,0	8,4
будівництво	644,3	595,0	92,3
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3525,8	724,3	20,5
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	991,6	122,0	12,3
тимчасове розміщування й організація харчування	276,3	88,7	32,1
інші види економічної діяльності	344,6	402,8	7,4

Джерело: розраховано за даними [11].

Неформальна зайнятість сильніше поширена у регіонах, що мають найбільший рівень безробіття. У 2013 р. то були Чернігівська (рівень безробіття - 9,3%, рівень неформальної зайнятості – 52,1%) та Рівненська області (рівень безробіття - 9,4%, рівень неформальної зайнятості – 45,5%). Найменший рівень неформальної зайнятості у 2013 р. спостерігався в областях з найменшим рівнем безробіття – м. Київ та Дніпропетровська область (рівень безробіття – 5,2% та 6,5%, рівень неформальної зайнятості – 13,3% та 12,1% відповідно) [7].

У 2017 р. найменший рівень неформальної зайнятості був у Київській і Харківській області, а також у м. Києві (9,7%, 12,6% та 13,1% відповідно), тобто у регіонах з найнижчим рівнем безробіття – 6,5%, 6,1% та 6,9% відповідно. Найвищий рівень неформальної зайнятості був характерний для Чернівецької (49,8%), Івано-Франківської (49,3%) та Рівненської області

(49,3%). Характерно, що при цьому найбільший рівень безробіття спостерігався у Луганській (16,6%) та Донецькій (14,6%) та Полтавській (12,0%) областях. В останніх двох регіонах високі показники рівня безробіття супроводжувалися одними з найнижчих показників рівня неформальної зайнятості (13,6% та 14,2% відповідно), що може свідчити про труднощі працевлаштування в цих регіонах не лише в офіційному, але і у неформальному секторі економіки [11].

Підводячи підсумки, можна зазначити, що незважаючи на скорочення неформальної зайнятості, її питома вага у загальній зайнятості залишається високою. Неформальна зайнятість найбільше поширена серед чоловіків 40-59 років, які мешкають у сільській місцевості та самозайняті у сільському господарстві.

Характерними ознаками неформальної зайнятості є нестабільність, негарантованість трудових відносин, ризикованість, нерегулярність, часто випадковість діяльності, недекларованість та нестабільність доходів, відсутність соціального захисту [6, с. 245-246]. Все це робить неформально зайнятих соціально вразливими, оскільки їх трудові права не гарантуються та часто порушуються з боку роботодавців, наприклад, затримується виплата заробітної плати чи взагалі порушуються домовленості щодо її розміру, втрачається трудовий стаж, не забезпечуються безпечні умови праці, працівники позбавлені соціальних гарантій та правового захисту.

Неформальна зайнятість відіграє роль своєрідного соціального амортизатора, забезпечуючи частину населення робочими місцями та доходом в умовах дефіциту вакансій в офіційному секторі економіки. В той же час значне розповсюдження неформальної зайнятості призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету та підвищення податкового тиску на офіційно зайнятих працівників та їх роботодавців, зменшення надходжень до державних позабюджетних фондів та зростання навантаження на систему соціального страхування, фінансових втрат держави від

шахрайства в сфері отримання соціальних виплат та субсидій, що з рештою негативно впливає на функціонування економіки.

Зважаючи на негативні наслідки неформальної зайнятості, як для населення, так і для держави, у 2014 р. створено Державну службу України з питань праці, однією з функцій якої є нагляд та контроль в сфері дотримання трудового законодавства, а також законів про зайнятість та державне соціальне страхування. На даний час сфера повноважень цієї служби обмежується лише офіційним сектором економіки, тобто зайнятість населення у неформальному секторі, яка охоплює більше половини неформально зайнятих, залишається поза межами її впливу.

Для ефективної протидії неформальній зайнятості потрібно розробити цільову програму, яка б містила комплекс заходів як економічного, так і адміністративного характеру. Вибір найбільш доречних інструментів протидії неформальній зайнятості має спиратися на результати статистичних та соціологічних обстежень, методологію яких потрібно удосконалювати, оскільки у сучасному вигляді вона не дає можливості отримати повної картини цього явища. Більш того, враховуючи його тіньовий характер, потрібно об'єднати дані статистичних та соціологічних досліджень з інформацією Державної служби зайнятості та Державної служби з питань праці, а також органів соціального забезпечення та створити систему постійного моніторингу тенденцій неформальної зайнятості та результативності заходів, вжитих для її подолання.

На нашу думку, найбільшу увагу в програмі протидії неформальній зайнятості слід приділяти профілактичним заходам, які б створили умови для розширення можливостей зайнятості в офіційному секторі економіки. Перш за все, Україні потрібна довгострокова програма стимулювання зайнятості населення, яка б передбачала створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки. У відповідності з визначеними галузевими пріоритетами має відбутися перебудова і системи підготовки кадрів. Але, на жаль, для того, щоб кардинально змінити ситуацію, програми як такої недостатньо: вона не

буде працювати, якщо не змінити інституційне середовище, в якому працює український бізнес. Вкрай необхідне спрощення податкового законодавства та системи адміністрування податків, лібералізація регуляторної системи, подолання адміністративної корупції, спрощення процедур доступу до електромереж та отримання дозволів на будівництво.

Необхідно стимулювати самозайнятість та на законодавчому рівні легалізувати ті інноваційні форми неформальної зайнятості, які фактично існують в економіці, але не мають правового регулювання.

Важливе значення має підвищення соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати) і реформування пенсійної системи та системи соціального страхування, що могло б створити стимули для найманих працівників наполягати на оформленні трудових відносин.

Разом з тим, слід удосконалювати методи роботи Державної служби України з питань праці щодо виявлення випадків неформальної зайнятості. Підвищенню ефективності перевірок могло б сприяти залучення до них представників інших органів державної влади, які найчастіше контактують з тими категоріями осіб, що більш схильні погоджуватися на неформальну зайнятість (міграційна служба, органи соціального забезпечення, служба зайнятості, тощо), а також податкової служби. Зосереджувати перевірки слід у тих галузях та тих регіонах, де спостерігаються найбільші масштаби неформальної зайнятості.

Висновки. Проведений аналіз виявив наступні тенденції неформальної зайнятості: більша частина неформально зайнятих працюють у неформальному секторі економіки, але їх частка в офіційному секторі за аналізований період підвищилася на чверть; неформальність трудових відносин переважає в сфері самозайнятості (майже три чверті всіх працюючих не за наймом); більше половини неформально зайнятих мешкають у сільській місцевості, але частка міського населення за аналізований період збільшилася на третину; у гендерному аспекті в структурі неформальної зайнятості переважають чоловіки, причому їх частка

за аналізований період підвищилася; неформальна зайнятість більш характерна для людей передпенсійного віку; неформальна зайнятість найбільше концентрується для таких сфер як сільське, лісове та рибне господарство, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, будівництво; неформальна зайнятість сильніше поширена у регіонах, що мають найбільший рівень безробіття.

Неформальна зайнятість має негативні наслідки, як для населення, так і для держави. Для ефективної протидії неформальній зайнятості потрібно розробити державну цільову програму. Важливо підтримати цю програму покращенням інвестиційного клімату (спрощення податкового законодавства та системи адміністрування податків, лібералізація регуляторної системи, подолання адміністративної корупції, спрощення процедур доступу до електромереж та отримання дозволів на будівництво). Необхідно стимулювати самозайнятість та на законодавчому рівні легалізувати ті інноваційні форми неформальної зайнятості, які фактично існують в економіці, але не мають правового регулювання. Важливе значення має підвищення соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати) і реформування пенсійної системи та системи соціального страхування, що могло б створити стимули для найманих працівників наполягати на оформленні трудових відносин.

Список використаної літератури

1. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення / Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16 // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 06.03.2019)
2. Неформально зайняте населення за статтю, місцем проживання та статусом зайнятості у січні-червні 2018 року / Статистична інформація Державної служби статистики України // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

3. Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження) / Статистичний бюлетень // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.02.2019)

4. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити // Центр економічної стратегії : сайт. URL: <https://ces.org.ua/skilky-ukraintsiv-poikhalo-za-kordon-i-shcho-z-tsym-robyty-derzhavi/> (дата звернення: 28.10.2018)

5. Неформально зайняте населення за статтю, місцем проживання та віковими групами у 2017 році / Інформація Державної служби статистики України // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

6. Лібанова Е. М. Неформальний сектор ринку праці: визначення та методи оцінки [Текст] / Е. М. Лібанова, А. Л. Баланда // Зайнятість та ринок праці : Міжвідомчий наук. зб. – Вип. 6. – К. : РВПС України НАНУ, 1998. – С. 245–246.

7. Економічна активність населення України 2013 році / Статистичний збірник // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

8. Економічна активність населення України 2014 році / Статистичний збірник // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

9. Економічна активність населення України 2015 році / Статистичний збірник // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

10. Економічна активність населення України 2016 році / Статистичний збірник // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

11. Економічна активність населення України 2017 році / Статистичний збірник // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

12. Доходи і витрати населення (2005-2017) / Статистична інформація Державної служби статистики України // Державна служба статистики : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.03.2019)

13. Розмір заробітної плати у вакансіях / Інформація Державної служби зайнятості // Державна служба зайнятості : сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення: 18.03.2019)

Аннотация. В работе рассмотрены современные тенденции в неформальном секторе рынка труда Украины. Выявлена зависимость масштабов неформальной занятости от общего состояния рынка труда, а также уровня доходов и расходов населения. Для эффективного противодействия неформальной занятости предложено разработать государственную целевую программу, которую нужно поддержать мерами по улучшению инвестиционного климата.

Ключевые слова: экономика Украины, теневая экономика, рынок труда, занятость, неформальная занятость.

Abstract. The paper considers the current trends in the informal sector of the labor market in Ukraine. The dependence of the scale of informal employment on the general state of the labor market, as well as the level of income and expenditure of the population, has been revealed. In order to effectively counteract informal employment, it was proposed to develop a state target program, which should be supported by measures to improve the investment climate.

Keywords: Ukrainian economy, shadow economy, labor market, employment, informal employment.